

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.6.38>

STAN BADANIA PROBLEMU REGULACJI PRAWNEJ ODSZKODOWANIA SZKÓD W PRAWIE PRACY UKRAINY

Valentyn Melnyk

kandydat nauk prawnych, docent,

docent Katedry Prawnych Podstaw Działalności Gospodarczej

Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-9348-8444

melnykvalentyn@ukr.net

Adnotacja. W artykule dokonano analizy poglądów naukowych naukowców, którzy bezpośrednio lub pośrednio badali problematykę prawnej regulacji odszkodowania w prawie pracy. Zwrócono uwagę na fakt, że w latach niepodległości naszego kraju, a zwłaszcza w ciągu ostatnich 20 lat, krajowi prawnicy wypracowali dość obszerną i znaczącą bazę naukową i teoretyczną dotyczącą problematyki odszkodowań w prawie pracy. Jednocześnie zwrócono uwagę na pewne aspekty wynagrodzeń w prawie pracy, które pozostają niedostatecznie zbadane.

Słowa kluczowe: stan badań, problematyka, regulacja prawna, odszkodowanie, szkoda, prawo pracy.

THE STATE OF RESEARCH ON THE PROBLEM OF LEGAL REGULATION OF DAMAGE COMPENSATION IN THE LABOR LAW OF UKRAINE

Valentin Melnyk

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Legal Foundations of Economic Activity Kharkiv National

University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9348-8444

melnykvalentyn@ukr.net

Abstract. The article analyzes a number of scientific views of scientists who directly or indirectly studied the problems of legal regulation of compensation for damage in labor law. Attention is focused on the fact that during the years of our country's independence, especially in the last 20 years, domestic lawyers have developed a fairly large and meaningful scientific and theoretical base on the issue of compensation for damages in labor law. At the same time, attention is focused on certain aspects of compensation in labor law, which remain understudied.

Key words: state of research, issues, legal regulation, compensation, damage, labor law.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Валентин Мельник

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правових основ господарської діяльності

Харківського національного університету внутрішніх справ (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9348-8444

melnykvalentyn@ukr.net

Анотація. У статті здійснено аналіз наукових поглядів вчених, які прямо чи опосередковано досліджували проблематику правового регулювання відшкодування шкоди у трудовому праві. Акцентовано увагу на тому, що за роки незалежності нашої держави, особливо за останні 20 років, вітчизняними правниками було напрацьовано досить великий та змістовний науково-теоретичний базис з проблематики відшкодування шкоди у трудовому праві. Разом із тим, акцентовано увагу на окремих аспектах відшкодування шкоди у трудовому праві, які залишаються малодослідженими.

Ключові слова: стан дослідження, проблематика, правове регулювання, відшкодування, шкода, трудове право.

Постановка проблеми. Одними із ключових завдань представленого дослідження є виявлення недоліків і проблем в організаційно-правовому механізмі відшкодування шкоди у трудовому праві України, а також опрацювання можливих кроків щодо їх усунення та перспективних напрямків подальшого вдосконалення означеного трудо-правового інституту. Для забезпечення якісного вирішення даного завдання дуже важливо

розглянути стан дослідження проблеми правового регулювання відшкодування шкоди у трудовому праві України для того, щоб з'ясувати існуючі на сьогодні наукові позиції з цього приводу, визначити їх позитивні та спірні моменти, підтримати і розвинути найбільш корисні та доцільні відповідні дослідницькі пропозиції і міркування.

Стан дослідження. Проблематика відшкодування шкоди у трудовому праві вивчалася науковцями у контексті дослідження юридичної відповідальності у цій правовій галузі. Крім того питання щодо поняття, сутнісного змісту, характерних властивостей, цілей та видів відшкодування активно вивчалися цивілістами. Тож, вказаній проблематиці приділяли увагу: А.А. Абрамова, С.В. Венедіктов, Н.М. Хуторян, В.В. Яковлев, О.М. Коротка, Є.Ю. Подорожній, В.Д. Чернадчук, Я.С. Протопопова та багато інших. Втім, слід відмітити, що спершу правознавці не приділяли особливої уваги безпосередньо відшкодуванню шкоди, оскільки наукова дискусія відбувалася навколо доцільності виокремлення матеріальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності у межах трудового права. Ми зараз не будемо детально заглиблюватися в цю дискусію, оскільки по-перше, сутність і зміст матеріальної відповідальності, а також її зв'язок із дисципліною праці та співвідношення з цивільно-правовою відповідальністю не є предметом представленого дослідження; а по-друге, цій проблематиці вже присвячено досить багато уваги у дослідженнях цілої низки правників і на сьогодні статус матеріальної відповідальності як самостійного трудово-правового інституту не викликає сумнівів.

Саме тому метою статті є: надати оцінку стану дослідження проблеми правового регулювання відшкодування шкоди у трудовому праві України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто звернути увагу на те, що одним із перших вітчизняних правників, який у вже Незалежній Україні провів комплексне дослідження юридичної відповідальності, був В.С. Венедіктов. У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемам відповідальності у трудовому праві, правознавець відмічає, що за умов формування правової держави і ринкової економіки виникає реальна необхідність і в критичному переосмисленні чинного трудового законодавства. Зміст багатьох норм, правових інститутів дуже застарів і не повною мірою відбиває потреби правового регулювання нових суспільних відносин демократичної держави. Право не може бути відірвано від реальних умов існування суспільства. Воно не може бути вище тих можливостей, які закладені в економіці, в нових формах господарювання. Однак право також не повинно відставати і в забезпеченні правовим регулюванням існуючих і виникаючих суспільних відносин у сфері праці, тим більш за умов різних форм власності. Саме тут гостро встає проблема перспектив трудового законодавства, створення нового Трудового кодексу України (Венедіктов, 1994: 3). Науковець наголошує, що матеріальна відповідальність за трудовим правом, у нових умовах господарювання та за наявності різних форм власності, також потребує свого вдосконалення. Це стосується і видів матеріальної відповідальності, розмірів, порядку залучення та відшкодування збитків (Хуторян, 2003: 56). Для забезпечення захисту різних форм власності, на думку С.В. Венедіктова, необхідно розширити компенсаційну функцію матеріальної відповідальності, зокрема відшкодування шкоди в натурі, тобто відновлення за свій рахунок чи повернення рівноцінного майна, а коли це неможливо – стягнення відповідно до законодавства в твердій сумі середнього заробітку або три посадових оклади плюс певний відсоток від суми збитку, яка залишилася. У випадку заподіяння працівникові збитку з вини підприємства останнє відшкодовує збиток, пов'язаний з втратою потерпілим попереднього заробітку або з його зменшенням – у відсотках, відповідних ступеню втрати працездатності, а також відшкодовує всі додаткові витрати, викликані ушкодженням здоров'я (Венедіктов, 1994: 21).

Значний внесок у розробку проблематики матеріальної відповідальності та відшкодування шкоди за наслідками застосування такої відповідальності, зробила Н.М. Хуторян, яка зазначає, що проголошення України демократичною, соціальною та правовою державою, найвищою соціальною цінністю якої є людина, обумовлює необхідність реформування трудового законодавства, приведення його у відповідність з міжнародними нормами і стандартами. У чинному Кодексі законів про працю України детально врегульована лише матеріальна відповідальність працівників, окремі ж випадки матеріальної відповідальності роботодавця розпорошені по всьому КЗпП і не врегульовані в ньому в окремій главі; у діючому законодавстві не знайшли також свого закріплення питання матеріальної відповідальності сторін колективних трудових правовідносин (Хуторян, 2003: 4). У КЗпП України ті чи інші питання матеріальної відповідальності регулюються із зміщенням гарантій на користь однієї із сторін без врахування інтересів іншої сторони трудового правовідношення. Підготовка проекту нового Трудового кодексу України вимагає розробки концепції побудови Кодексу в цілому і кожного з його розділів, одним з яких є розділ, що регулює матеріальну відповідальність сторін трудових відносин. Це в свою чергу вимагає розробки концепції розвитку як трудових правовідносин взагалі, так і кожного із видів трудового правовідношення, особливе місце серед яких займають правовідносини з матеріальної відповідальності (Хуторян, 2003: 4). У своїх наукових працях Н.М. Хуторян, окрім загальних аспектів матеріальної відповідальності (як то: поняття, ознаки, галузева приналежність, нормативно-правові засади, сторони та ін.), окрему увагу приділила саме відшкодуванню шкоди, що є невід'ємним елементом цього виду трудо-правової відповідальності. Дослідниця справедливо наголошує, що гарантійна функція матеріальної відповідальності в трудовому праві повинна бути спрямована на однаковий захист майнових прав сторін трудового договору і передбачати відшкодування матеріальної шкоди роботодавцеві і працівникові в повному розмірі. Правознавець пропонує з метою забезпечення працівникові коштів на відтворення своєї робочої сили на цей перехідний обмежитись відшкодуванням роботодавцю

лише прямої дійсної шкоди в повному розмірі. Що ж стосується прямої загальної шкоди, то вона повинна відшкодуватись тільки в особливих випадках, передбачених законодавством. У цих випадках повної матеріальної відповідальності слід виходити з того, що відшкодуванню підлягає пряма загальна шкода як дійсна, так і неотриманий прибуток, тобто та, яка є результатом протиправної дії (бездіяльності) і знаходиться у безпосередній причинній залежності від неї (Хуторян, 2003: 339).

В. В. Яковлев присвятив своє дисертаційне дослідження договірній матеріальній відповідальності працівників за трудовим правом, в якому зокрема акцентує увагу на тому, що діючий порядок визначення розміру шкоди, заподіяної незабезпеченням цілості майна та цінностей, потребує удосконалення. Автор зазначає, що важливо правильно визначити не тільки фактичний розмір шкоди, але й розмір шкоди, яка підлягає безпосередньому відшкодуванню працівниками. Ці розміри у деяких випадках не збігаються, оскільки законодавство встановлює особливий порядок визначення шкоди, що відшкодується. Правник також критикує формулу, зазначену у Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 р. № 116. Науковець підкреслює, що уданій формулі використовуються коефіцієнти кратності, що зобов'язує працівника відшкодувати грошову суму, яка перевищує реальний розмір шкоди. Таке становище суперечить компенсаційному характеру матеріальної відповідальності, порушує її захисну функцію (Яковлев, 2003: 13). В.В. Яковлев пропонує встановити порядок, згідно з яким шкода, заподіяна наявному майну або цінностям роботодавця, повинна бути відшкодована у сумі, що не перевищує повного розміру реальної майнової шкоди, а кратний розмір відшкодування слід зберегти при покладанні відповідальності за шкоду цінностям, які мають особливе значення, і тільки у випадках, передбачених законами України. Правознавець наголошував на тому, що існуючий порядок визначення розміру прямої дійсної шкоди необхідно змінити як такий, що не відповідає сучасним економічним умовам, порушує інтереси працівників і роботодавців. Визначити розмір шкоди повинна комісія, на яку покладається обов'язок об'єктивного встановлення реальної вартості цінностей, в тому числі за допомогою експертної оцінки, ступеня їх зносу тощо (Яковлев, 2003: 13). Автор вказує також на можливість надання бригаді права за згодою всіх членів самостійно розподіляти шкоду, що підлягає відшкодуванню, відповідно до укладеного договору про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність. Також В.В. Яковлев досліджує види відшкодування (добровільний та примусовий) способи і форми відшкодування, підстави звільнення матеріально відповідальних осіб і бригади від повного відшкодування шкоди. Автор підкреслює, що у разі заподіяння шкоди з обопільної вини сторін трудових правовідносин відшкодування повинно проводитися в судовому порядку, а розмір шкоди має бути розподілений між винними особами пропорційно ступеню їх вини (Яковлев, 2003: 14).

Глибоке комплексне дослідження особливостей юридичної відповідальності у трудовому праві здійснив Є. Ю. Подорожній. Науковець зазначає, що сучасний період розвитку українського суспільства та держави характеризується наявністю цілої низки гострих проблем, потребуючих конструктивного вирішення. Поряд із іншими, серйозним є питання невідповідності значної частини діючої національної нормативно-правової бази у царині праці реаліям суспільного життя. Це стосується трудових і пов'язаних із ними відносин, об'єктивний стан яких в Україні, вже давно вимагає суттєвого оновлення законодавства про працю, яке, попри численні, внесені до нього зміни і доповнення, є застарілим і не забезпечує належного рівня якості й ефективності їх впорядкування. У свою чергу, грамотно організований процес вдосконалення законодавства, має спиратися на глибоке та змістовне теоретико-правове обґрунтування даної проблеми. Одним із основних питань, якому слід приділити увагу, є юридична відповідальність, що виступає дуже важливою гарантією підтримки режиму законності у соціально-трудовій сфері. Серед іншого правознавець наголошує на необхідності розтлумачити на офіційному рівні термінів «пряма дійсна шкода», «збитки», «матеріальна шкода», «майнова шкода». Необхідно окреслити зв'язок даних категорій, адже попри їх схожість вони не є тотожними, хоча у певних випадках можуть співпадати (Подорожній, 2016: 17-18). Збитки, на думку Є.Ю. Подорожного, відображають грошовий вимір завданої матеріальної шкоди, яка являє собою сукупність тих майнових втрат, що зазнав найманий працівник. Особливе значення, підкреслює дослідник, питання визначення понять «пряма дійсна шкода» та «збитки» мають у контексті відшкодування найманому працівнику моральної шкоди, завданої йому протравними діями (бездіяльністю) роботодавця (Подорожній, 2016: 17-18).

Окремо слід відмітити те, що декілька ґрунтовних досліджень вітчизняними науковцями було присвячено суто питанням моральної шкоди у трудовому праві та порядку її відшкодування. Так, наприклад, В.Д. Чернадчук у своїй науковій праці: визначила поняття моральної шкоди, заподіяної порушенням трудових прав; розробила критерії класифікації та провела класифікацію моральної шкоди, заподіяної порушенням трудових прав за найбільш суттєвими ознаками; провела аналіз дискусійних питань з проблем відшкодування моральної шкоди, заподіяної порушенням трудових прав; визначила особливості відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав працівника; запропонувала систему критеріїв, які необхідно враховувати при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди, заподіяної порушенням трудових прав та ін. (Чернадчук, 2001: 3-4). В.Д. Чернадчук пропонує певні кроки та заходи, спрямовані на вдосконалення гарантій трудових прав, формування правомірної поведінки власника або уповноваженого ним органу, а також щодо формування та розвитку відповідного механізму правового регулювання відшкодування заподіяної працівникові моральної шкоди. Зокрема, автор вважає, що відповідальність за заподіяну працівникові порушенням його трудових прав моральну шкоду – це визначені законом або санкціоновані ним позбавлення власника або уповноваженого ним органу в грошовій або іншій матеріальній формі, які він зазнає на підставі

угоди з працівником або які визначені уповноваженим на це органом на користь працівника внаслідок порушення його законних трудових прав, метою яких є згладжування (хоч би часткове) тих моральних, душевних або психічних страждань, яких зазнав працівник внаслідок усвідомлення факту порушення його законних трудових прав (Чернадчук, 2001: 3-4).

В.В. Гаєвий провів комплексне вивчення умов відповідальності роботодавця за заподіяну моральну шкоду працівнику за трудовим законодавством України. Правник доводить, що аналіз цього питання в рамках доктрини трудового права буде сприяти і кращому теоретичному розумінню питання компенсації моральної шкоди, і оптимізації захисту права працівника на отримання відшкодування такої шкоди на практиці. Крім того, наголошує автор, в умовах поглибленої євроінтеграції, становлення ринкової економіки та триваючої реформи трудового законодавства, направленої на найкращу практику європейських держав, потребується переосмислення питання умов відшкодування моральної шкоди та детального його закріплення в проекті Трудового кодексу України, прийняття якого має відбутись найближчим часом (Гаєвий, 2020: 2-4).

О.П. Сорока у дисертації висвітлює правові проблеми відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, що дозволило обґрунтувати низку нових теоретичних положень, підготувати практичні рекомендації й пропозиції з досліджуваних питань, запропонувати авторську методику відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань й довести можливість її застосування на практиці. Автор висловив думку, що для розрахунку визначення грошового еквівалента моральної шкоди, завданої працівнику внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійним захворюванням, має братися прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність. Моральна шкода повинна відшкодовуватися незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не має пов'язуватися з розміром цього відшкодування. У дисертації висвітлено авторську методику розрахунку грошового еквівалента моральної шкоди, яка була завдана працівнику, внаслідок виробничого травматизму та професійного захворювання, що ґрунтується на таких критеріях: (1) фізіологічні характеристики; (2) професійні характеристики; (3) ступінь тяжкості професійного захворювання або виробничої травми; (4) ступінь втрати працездатності працівника; (5) тривалість лікування працівника з метою відновлення працездатності (Сорока, 2021: 3).

Висновок. В цілому слід констатувати, що за роки незалежності нашої держави, особливо за останні 20 років, вітчизняними правниками було напрацьовано досить великий та змістовний науково-теоретичний базис з проблематики відшкодування шкоди у трудовому праві. Однак, частина сформульованих дослідниками висновків і пропозицій вже втратила свою актуальність, інша частина потребує подальшого пояснення та доопрацювання. Крім того комплексного дослідження інституту відшкодування шкоди у трудовому праві проведено так і не було. Більшість правників концентрується на питанні відшкодування шкоди, або як на елементі юридичної відповідальності у трудовому праві, або зосереджує увагу лише на окремому різновиді шкоди (матеріальній чи моральній). Також не можна не відзначити того, що ряд важливих аспектів відшкодування шкоди у трудовому праві, як то відповідальність за порушення законодавчих вимог щодо відшкодування шкоди; роль адвокатів у вирішенні спорів щодо відшкодування шкоди; зарубіжний досвід щодо врегулювання механізму відшкодування у досліджуваній сфері тощо вивчалися лише фрагментарно. Усе це обумовлює актуальність та доцільність представленої праці, в якій ми маємо на меті як розвинути вже існуючі наукові позиції, корисні для цілей даного дослідження, так і сформулювати власні висновки і пропозиції щодо покращення інституту відшкодування шкоди у трудовому праві України.

Список використаних джерел:

1. Венедиктов В.С. Проблеми відповідальності у трудовому праві: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.05. Київ, Київський університет імені Тараса Шевченка, 1994. 28 с.
2. Гаєвий В.В. Правове регулювання компенсації моральної шкоди, заподіяної суб'єктами трудових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2020. 19 с.
3. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 40 с.
4. Сорока О.П. Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2021. 210 с.
5. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2003. 20 с.
6. Чернадчук В.Д. Відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав [Текст] : автореферат... канд. юрид. наук спец.: 12.00.05. К. : Київський нац. ун-т ім.Т. Шевченка, 2001. 14 с.
7. Яковлев В.В. Договірна матеріальна відповідальність працівників за трудовим правом: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Х., 2003. 20 с.

References:

1. Venedyktov, V.S. (1994). Problemy vidpovidalnosti u trudovomu pravi [Problems of responsibility in labor law]: avtoref. dys. ... dokt. yuryd, nauk 12.00.05. Kyiv, Kyivskiy universytet imeni Tarasa Shevchenka, 28 p. [in Ukrainian].
2. Haievyi, V.V. (2020). Pravove rehulivannia kompensatsii moralnoi shkody, zapodiianoii subiektamy trudovykh vidnosyn [Legal regulation for compensation for moral damage caused by subjects of labor relations]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].

3. Podorozhnyi, Ye.Iu. (2016). Osoblyvosti yurydychnoi vidpovidalnosti u trudovomu pravi Ukrainy [Peculiarities of legal responsibility in the labor law of Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.05. Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 40 p. [in Ukrainian].
4. Soroka, O.P. (2021). Vidshkoduvannia moralnoi shkody vnaslidok neshchasnykh vypadkiv ta profesiinykh zakhvoriuvan na vyrobnytstvi [Compensation for non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.05. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv, 210 p. [in Ukrainian].
5. Khutorian, H.M. (2003). Teoretychni problemy materialnoi vidpovidalnosti storin trudovykh pravovidnosyn [Theoretical problems of material responsibility of parties to labor relations]: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.05. X.: Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho, 20 p. [in Ukrainian].
6. Chernadchuk, V.D. (2001). Vidshkoduvannia moralnoi shkody pry porushenni trudovykh prav [Compensation for moral damage in case of violation of labor rights]: avtoreferat... kand. yuryd. nauk spets.: 12.00.05. K. : Kyivskiy nats. un-t im.T. Shevchenka, 14 p. [in Ukrainian].
7. Iakovlev, V.V. (2003). Dohovirna materialna vidpovidalnist pratsivnykiv za trudovym pravom [Contractual material liability of employees under labor law]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.05. X., 20 p. [in Ukrainian].